

Parim KOSOVA, Prizren

KULTUROCIDI I PUSHTETIT SERB MBI KOMPLEKSIN E LIDHJES SHQIPTARE TË PRIZRENIT

Iliriku si tërësi, e në veçanti Prizreni, qytet i lashtë iliro-shqiptar, është shumë i pasur me monumente kulturore-historike.

Natyrisht, thesari më i begatë i këtyre vlerave të Prizrenit të lashtë është Kompleksi Monumental i Mehmed Pashës (sot Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit).

Kompleksi në fjalë ndodhet në pjesën më tërheqëse të hapësirës urbane të qytetit të Prizrenit; nga rrëzat e Kalasë e ndan Lumi Lumëbardhi i Prizrenit.

Historiku i Kompleksit monumental të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit

Legatori i madh, Gazi Mehmed Pasha, kishte ndërtuar Hamamin në Qendër të Prizrenit më 1563/4. Ndërsa Kompleksi i tij monumental (*Foto 1*), është një prej monumenteve më me vlerë në gjininë e vet në hapësirën shqiptare dhe ngrihet brenda mureve rrethuese. Ai përbëhet prej Xhamisë, (ndërtuar më 1573/4), Bibliotekës, Medresesë, Ders-hanes, dhe Tyrbes (ndërtuar në fund të shekullit XVI), dhe do të thënë se paraqet një nga shembujt e pakët të këtyre ndërtimeve të ngritura në të kaluarën. Struktura e materialit ndërtimor të këtij monumendi është e kombinuar me gurë, qerpiç dhe dru. Themelet janë prej guri të lidhur me baltë; mbi to ngritën muret konstruktive me qerpiç, baltë dhe hatulla druri. Muret kanë qenë të lyera me llaç prej balte.



Foto 1. Kompleksi Monumental i LSHP-së më 1970

Eksterierin e Kompleksit e karakterizon streha e gjatë, pullazi i mbuluar me tjegulla, përpos kupolës së xhamisë dhe tyrbes së Mehmet Pashës (sot Bibliotekë e Xhamisë), të cilët janë të mbuluara me plumb. Dyert dhe dritaret janë të tipit të arkitekturës folklorike të Prizrenit.

Pamja e jashtme e Kompleksit është shumë e bukur. Ka qenë e ngjyrosur me gëlqere. Kompleksi Monumental, me konstruksionin e vet edhe të sotshëm specifik, është një ekzemplar i rrallë i ruajtur nga arkitektura tradicionale tek ne.¹ Edhe tani kompleksi në eksterier është në gjendje shumë të mirë.

Lufta Ruso-Osmane, fati i dhjetëra mijëra muhaxhirëve shqiptarë, cungimi i tokave shqiptare nga Traktati i Shën Stefanit, si dhe frika nga ratifikimi i saj në Kongresin e Berlinit, sollën formimin e Organizatës Politike Ushtarake Mbarëkombëtare të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Në krye të saj u vunë ideologë, personalitete politike, fetare dhe ushtarake.²

Autoriteti dhe pozita e Ymer Prizrenit myderriz, i medresesë në fjalë, bëri që të gjitha objektet në këtë kompleks t'i lihen në dispozicion për veprimtari Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Në Xhami ishin mbajtur shumë seanca si dhe ishte mbajtur edhe Kuvendi Themelues i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Kjo organizatë, në Medrese do të zhvilloi veprimtarinë e saj disavjeçare në kthinat e saja ishin vendosur selitë e dikastereve. Lidhja e Prizrenit, arriti ta formojë në fillim të vitit 1881 edhe Qeverinë e Parë të Përkohshme

¹ Parim Kosova, Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit gjatë shekullit XIX-XX (vështrim historik-muzeal) tezë e magjistraturës në dorëshkrim, Prishtinë 2003, f. 11.

² Po aty, f. 23.

mbarëkombëtare Shqiptare, e cila, si Rezidencë pati ndërtesën e Ders-hanes, sot simbol i LSHP-së.³

Pra, nga veprimtaria e LSHP-së, kemi trashëguar, veç të tjerave, pothuajse të paprekur këtë Kompleks, pasuri me vlerë të veçantë historike kulturore të identitetit shqiptar; ky trashëgim etnokulturor filloji të trajtohet në mënyrë shkencore dhe bashkëkohore, për shkak të rrethanave të njohura vetëm në gjysmën e dytë të shekullit XX.

Në fillim, Enti Krahinor për Mbrojtjen dhe Hulumtimin e Përmendoreve kulturore, me vendim nr. 1442, të datës 31 dhjetor 1957, Xhaminë e Gazi Mehmed Pashës e ka vlerësuar për objektin më monumental të këtij Kompleksi. Ndërkaq, Enti për Urbanizëm dhe Mbrojtjen e Përmendoreve Kulturore dhe të Rariteteve Natyrore të Komunës së Prizrenit, me vendimin nr. 260/68, dt. 05.04.1968, Ders-hanën – Rezidencë qeveritare të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, e vuri nën mbrojtjen e shtetit, dhe u bë edhe dislokimi i Ders-hanes më në veriperëndim, për shkak të zgjerimit të rrugës Prizren- Brezovicë...

Pas Plenumit të Brioneve (1966), u krijuan mundësitë më fatlume edhe për shqiptarët e Kosovës, në të gjitha sferat, me këtë edhe në kulturë. Me rastin e shënimit të 90 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, më 10 qershor 1968, Ders-hana - Rezidenca Qeveritare e LSHP-së shndërrohet në Muze të LSHP-së dhe në të vendosen ekspozitat që kishin arritur t'i shpëtonin rrebesheve të kohës, qofshin ato dokumente, apo ekspozate tridimensionale. Me këtë veprim përfundoi *faza e parë* e realizimit të projektit për Kompleksin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.⁴

Me decentralizimin e RSFJ-së, Kosova si njëra ndër bartëset e sovranitetit të RSFJ, si njësi konstituive e federatës jugosllave, konform Kushtetutës së vitit 1974, dhe ratifikuese e të gjitha konventave ndërkombëtare të miratuara pas vitit 1970, (pas amendamenteve në Kushtetutën e Jugosllavisë), i respektonte ato dhe merrte masa praktike për aplikimin e tyre në rast të konfliktit eventual.

³ Parim Kosova, Monumentet dhe Ekspozitat Muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin, në dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002, f. 182-183.

⁴ Po aty, f. 183; Parim Kosova, Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit gjatë shekullit XIX-XX (vështrim historik-muzeal) tezë e magjistraturës në dorëshkrim, Prishtinë 2003, f. 13.

Kosova ishte sovrane, siç ishin edhe republikat tjera në ish-Jugosllavi, në aspektin kulturor dhe të bashkëpunimit ndërkombëtar në kulturë.⁵ Me avancimin e Kushtetutës së Kosovës, kjo pozitë e krijuar tani, ndikoi edhe në qasje, trajtim dhe përkujdesjen profesionale të trashëgimisë shqiptare të Kosovës.

Enti për Urbanizëm dhe mbrojtjen e përmendoreve Kulturore dhe të Rariteteve Natyrore të Komunës së Prizrenit, me vendimin nr. 414/77, dt. 20.06.1977, Medresenë, bibliotekën dhe 18 ngastrat e hapësirës së sheshit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, me një sipërfaqe 7720 m², i ka vlerësuar monumente kulturore me interes të posaçëm shoqëror dhe janë futur në mbrojtjen ligjore që aplikohen ndaj vlerave kulturore.⁶

Me rastin e shënimit të 100-vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (viti 1978), për shkak që ky monument ka historikun e tij të rëndësishëm dhe vlera arkitektonike, është hartuar projekti hapësinor i kompleksit. Për të ruajtur vlerat e rëndësishme tipologjike të këtij shembulli të rrallë u ndërmorën ndërhyrje sistematike restauruese dhe konservatore në objektin e medresesë. Punimet u kryen në brendësi të objektit të Medresesë edhe ajo shumë pak që kishte ngelur pa vlerë nga enterieri u eliminua. Me qëllim të destinimit që e ka edhe sot ky objekt, u arrit zgjerimi i hapësirave ekspozuese muzeale, përkatësisht u vunë në funksion edhe tre sektorë të rinj. Në katin përdhes është vendosur sektori etnologjik me veshje kombëtare nga të gjitha krahinat shqiptare në kohën e Lidhjes, ndërkaq, në kthinat e katit u hap galeria e arteve figurative me punime tematike të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Njëherësh, është hapur edhe biblioteka e specializuar për Lidhjen shqiptare të Prizrenit. Në oborrin e kompleksit, ndërmjet Medresesë dhe Ders-hanës, janë vendosur shtatoret e Ymer Prizrenit dhe të Abdyl Frashërit. Me përfundimin e këtyre punimeve është realizuar *faza e dytë* e projektit për Kompleksin e LSHP-së, ku Muzeu i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit u shndërrua në Kompleks Monumental të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit me katër sektorët e cekur.

⁵ Esat Kamberi, Etnokulturocidi në Kosovë – Ethnoculturocid in Kosova, Tetovë, 1999, f. 16.

⁶ Parim Kosova, Monumentet dhe Ekspozitat Muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin, dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002, f. 183.

Hapësirat ekspozuese të sektorëve për eksponate përfshijnë sipërfaqen prej 293 m² në funksion të ruajtjes dhe të prezantimit të materialit muzeologjik. Kjo sipërfaqe as për së afërmi nuk i plotëson sot nevojat për një ekspozim të mirëfilltë të eksponateve që kanë të bëjnë me këtë periudhë të lavdishme të historisë sonë kombëtare.⁷

Enti për Mbrojtjen e Përmendoreve Kulturore të Komunës së Prizrenit duke pasur parasysh nevojën për hapësira të reja ekspozuese, në këtë kohë fillojë ta hartojë projektin e detajuar për *fazën e tretë* (Foto 2.) të zgjerimit hapësinor të Kompleksit Monumental të LSHP-së, me të cilin synohet bashkëngjitja me këtë hapësirë edhe të disa shtëpive me qëllim të zgjerimit të hapësirës së Kompleksit Monumental të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit në hapësirën historike të saj.⁸



Foto 2. Projekti i Fazës së tretë

Ndërsa, për shkaqet dhe faktorët që ndikuan në shkatërrimin dhe mosrealizimin e kësaj faze të tretë do të flasim në pjesën vijuese.

Sfidat e Kompleksit Monumental të LSHP-së

Edhe gjatë pushtimit të viseve shqiptare të Sanxhakut të Nishit, gjatë viteve 1877- 1878 pushteti serb ishte dëshmuar me kulturocid dhe etnocid të paparë për botën e qytetëruar kishte arritur që me forcën e armëve dhe masakrimeve jo vetëm t'i dëbojë shqiptarët nga trojet e veta etnike, por edhe ti rrënojë, deri në themel, çdo trashëgimi shqiptare. Me pushtimin serb në nëntor të vitit 1912, të gjysmës së

⁷ Po aty, f. 183-184; Parim Kosova, Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit gjatë shekullit XIX-XX (vështrim historik-muzeal) tezë e magjistraturës në dorëshkrim, Prishtinë 2003, f. 13-14.

⁸ Po aty, f. 15.

territorit shqiptar, trashëgimia jonë u vu sërish në shënjestër, dhe nga ana e tyre, merren masa sistematike për të humbur gjurmët e çdo gjëje nga e kaluara shqiptare.

Megjithatë, Kompleksi kishte arritur t'i përballojë rrebeshet e kohës. Plani kulturocidial dhe urbicidial të situacionit të Prizrenit u hartua nga arkitekti ushtarak serb, togeri Momir Korunoviq, që në mars të vitit 1913. Ky së bashku me arkitektin Dushan S. Milosavleviq hartojnë edhe Planin Gjeneral i cili u zyrtarizua më 1924, kinse për rregullimin e zgjerimit të rrugëve të qytetit të Prizrenit, ndërsa në fakt ishte mënyra për asgjësimin komplet të trashëgimisë shqiptare e me këtë rast edhe të Rezidencës Qeveritare të LSHP-së.⁹

Është shumë me interes të ceket se gjatë gjithë kohës së okupimit serb të Kosovës, varësisht se si lëkundej situata politike, ata me përpikëri janë munduar dhe kanë realizuar pjesën dërrmuese të këtij Projekti të tyre djallëzor, duke shkatërruar trashëgiminë shqiptare, deri në qershor të vitit 1999.

Por shqiptarët edhe përkundër ngushtimit të hapësirës së identitetit të tyre shpirtëror, kanë arritur me sakrifica të mëdha të mbijetojnë dhe t'i kultivojnë begatitë e tyre shpirtërore e trashëgiminë kulturore. Po këtë fat të hidhur të popullit të tij, do ta përjetojë edhe Kompleksi i LSHP-së.¹⁰

Këtu duhet të vihet në spikamë se mbas Luftës së Dytë Botërore strukturat e pushtetit komunist të Kosovës me Arkivin, gjegjësisht me Bibliotekën e Medresesë të Gazi Mehmet Pashës, u sollën njësoj si me shumë arkiva dhe biblioteka të tjera të bashkësive islame në hapësirën shqiptare nën administrimin pushtues jugosllav. Ata dogjën publikisht dokumentacionin që ndodhej në këto arkiva. Strukturat e pushtetit komunist të Kosovës, gjatë mbylljes së Medresesë në fjalë kryen barbari me asgjësimin pothuajse publik të një pjese të dokumenteve, dorëshkrimeve dhe pjesën më të madhe të librave nga thesari i kësaj biblioteke shumë të pasur, jo vetëm për Prizrenin, por edhe më gjerë.¹¹

Ndërsa me mbylljen e saj si Medrese nga regjimi pushtues komunist jugosllav më vitin 1947, në të kanë banuar shumë familje

⁹ Po aty, f. 43.

¹⁰ Po aty, f. 47.

¹¹ Po aty, f. 44-45.

gjer në vitin 1978, të cilët, brendësinë e objektit gjegjësisht, enterierin, kanë adaptuar pjesërisht për nevojat e tyre.¹²

Nga qarqet e caktuara, që nga viti 1980 u ndal çdo veprim investiv i entit dhe mjetet e siguruara më parë morën kahe të tjera, nga situata e krijuar në disfavor të shqiptarëve pas ngjarjeve të vitit 1981. Ndryshimet kadrovike në udhëheqësinë e Entit shkaktuan ngecje totale, sa në drejtim të vlerave të kompleksit aq edhe të aktivitetit të tërësishëm të Entit. Mjetet e caktuara për kompleksin e Lidhjes (për një pjesë të fazës së tretë) i shoi, kurse sasinë e mjeteve të derdhura në xhirollogari e shkapërderdhi, duke mos investuar asgjë në mbrojtjen e vlerave të kompleksit.¹³

Mbas ngjarjeve të vitit 1981 RSFJ dhe Serbia bënë çdo gjë për ta marrë autonominë e Kosovës dhe për ta kthyer atë me dhunë në një koloni të Serbisë; këtij qëllimi ia arriti në vitin 1989, me shkatërrimin e autonomisë dhe pushtimin klasik të Kosovës me polici dhe ushtri. Nga kjo kohë fillon edhe procesi i planifikuar me përpikëri i shkatërrimit të Kompleksit nga mungesa e kujdesit të nevojshëm, i mirëmbajtjes dhe të masave të domosdoshme mbrojtëse. Dhe, këtu duhet të theksohet fakti se prej vitit 1981 deri më 1999, nuk është investuar asgjë në këtë Kompleks Monumental.¹⁴ Veçanërisht nga viti 1981 "Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit" ka qenë nën vërtetimin e punëtorëve të "sigurimit shtetëror" serb.¹⁵

Si pasojë e gjithë kësaj, nga vitrina e Muzeut të LSHP-së, në pikë të ditës më 28 prill 1986, u vodh Unaza e arit e Ymer Prizrenit, Kryetar i Qeverisë së Përkohshme të Lidhjes, eksponat me vlerë të shumëfishtë; kjo unazë ishte punuar në Vjenë.¹⁶

¹² Parim Kosova, Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit gjatë shekullit XIX-XX (vështrim historik-muzeal) tezë e magjistraturës në dorëshkrim, Prishtinë 2003, f. 11.

¹³ Muhamed Shukriu, Prizreni i Lashtë-Morfologjia e ecurive për ruajtjen e kulturës materiale, Prizren 2001, f. 255-256.

¹⁴ Parim Kosova, Pse po Shkatërrohet Pjesa e Kompleksit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit tash nga Shqiptarët?!, *Bota Sot*, Prishtinë, 25 shtator 2000, f. 9.; Parim Kosova, Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit gjatë shekullit XIX-XX (vështrim historik-muzeal) tezë e magjistraturës në dorëshkrim, Prishtinë 2003, f. 16.

¹⁵ Parim Kosova, Fakte dhe Prova se si u dogj Muzeu i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, *Illyria*, March 13 -15, Nyu York, 2001, Volume 11, No. 1019, f. 19.

¹⁶ Parim Kosova, Monumentet dhe Eksponatet Muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin, dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002, f. 192.

Mirëpo, ajo që ngjau pas vitit 1990, kur para syve të botës po shkatërroheshin monumentet kulturore-historike të popullit shqiptar, rrëzimi i monumenteve dhe busteve të heronjve shqiptarë dhe në vend të tyre ngritja, e atyre serbë e malazezë, ndërrimi dhe serbizimi i emrave të rrugëve, shesheve dhe institucioneve, ndryshimi i emërimit të toponimeve shqiptare, që me shekuj kishin ruajtur burimin, zhdukja e gjurmëve të gjurmëve arkeologjike dhe materialit arkeologjik, si dhe shtresave kulturore nga të cilat shihen qartë arti, kultura dhe civilizimi ilir, si paraardhës të shqiptarëve në këto troje, etj., që një kulturocid shoven serb ndaj të kaluarës historike dhe kombëtare të popullit shqiptar të Kosovës dhe një përpjekje të fshijë çdo gjurmë nga lashtësia e substancialitetit shqiptar në Kosovë.¹⁷

Gjatë kësaj fushate, natën e 20 dhe 21 shkurtit 1991, janë vjedhur 17 eksponate origjinale nga Muzeu Historik i Kompleksit Monumental të LSHP-së.¹⁸ Këto përpjekje të okupatorit për asgjësimin e vlerave të shqiptarëve, e sidomos vjedhja e eksponateve, shkaktoi indinjatë të thellë në zemrat e qytetarëve të Prizrenit, ku si rrjedhojë pati formimin e Shoqatës për Ruajtjen e Trashëgimisë Kulturore – Historike Gjithëshqiptare me seli në Prizren më 9 qershor, 1991, që do të ngrinte zërin për këto krime që i bëheshin trashëgimisë shqiptare, dhe do të mendohej ta mbrojë këtë trashëgimi.¹⁹

Madje kur Shoqata, projektoi dhe siguroi mjetet financiare për mirëmbajtjen e objekteve të kompleksit dhe u paraqit me kërkesë për t'iu lejuar veprimet, kategorikisht iu refuzua kjo kërkesë.²⁰

Drejtoresha e dhunshme e Entit MPK-Prizren, urdhëroi më 8 e 9 shtator 1995 largimin e të gjitha eksponateve nga Galeria e Arteve Figurative dhe sektori etnologjik i LSHP, me qëllim që në këto kthina të vendosen refugjatët serbë nga Kroacia. Për këtë rast barbar, Shoqata për ruajtjen e Trashëgimisë Kulturore-Historike Gjithëshqiptare në Prizren denoncoi aktin dhe autorin në OKB-Gjenevë dhe UNESCO

¹⁷ Esat Kamberi, *Etnokulturocidi në Kosovë – Ethnoculturocid in Kosova*, Tetovë, 1999, f. 41- 42.

¹⁸ Agim Morina, *Muzeu në Mëshirë të Hajnave, Cilët janë ata? Bota e Re*, Prishtinë, 10 mars 1991, f. 2.

¹⁹ Botim i veçantë, *Përmbledhja e Akteve mbi themelimin dhe Konstituimin e Shoqatës për ruajtjen e Trashëgimisë Kulturore Historike Gjithëshqiptare*, Prizren, qershor, 1991, f. 6.

²⁰ Muhamed Shukriu, *Prizreni i Lashtë-Morfologjia e ecursive për ruajtjen e kulturës materiale*, Prizren 2001, f. 256-257.

me paraqitjen nr. 98 të dt. 18.09.1995. Për këtë rast pati edhe reagime edhe në mjetet e informimit.²¹

RFJ-ja, e cila gjatë viteve nëntëdhjetë pretendonte ta trashëgojë sovranitetin e ish- RSFJ-së si shtet konstituiv, jo vetëm që nuk i respektoi konventat ndërkombëtare, por i theu ato në mënyrë flagrante në Kosovë, duke i shkatërruar të mirat kulturore që kishin të bënë me kulturën kombëtare shqiptare nga e kaluara e tij shekullore në trojet e veta etnike.²²

Të gjitha këto që i mbarështruam në këtë kapitull është përshkruar qartë në Kartën e OKB-së dhe në "Konventën për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore dhe natyrore botërore", e aprovuar nga UNESCO-ja në Paris, në nëntor të vitit 1972. RSFJ këtë konventë e ratifikoi më 20 shtator 1973.

Asambleja e Kombeve të Bashkuara dhe nga organet e saj, janë nxjerrë dhe aprovuar disa konventa dhe dokumente, edhe për mbrojtjen e të mirave kulturore në rast të konfliktit të armatosur, këto ishin ratifikuar edhe nga ish RSFJ.²³

Djegia e Muzeut të LSHP-së

Dhuna e shfrenuar serbe ndaj shqiptarëve erdhi duke u fryrë si një kodër vullkani, për të shpërthyer me tërë forcën vrastare në vitet 1998 dhe 1999 (gjatë luftës UÇK-RFJ), kur planet e mëhershme filluan të zbatoheshin për dëbimin zhdukjen e shfarosjen kolektive të një populli të tërë.²⁴

Aparati shtetëror, ushtria jugosllave, policia dhe formacionet e tyre paramilitare ishin ata që vepruan kundër parimeve, të UNESCO-së duke shkatërruar potencialin kulturor-historik, të Kosovës ku pothuajse asnjë monument i rëndësishëm së veçantë për kulturën shqiptare nuk shpëtoi pa u djegur dhe rrafshuar.

²¹ Po aty, f. 257.

²² Esat Kamberi, Etnokulturocidi në Kosovë – Ethnoculturocid in Kosova, Tetovë, 1999, f. 77.

²³ Po aty, f. 73.

²⁴ H. Sabri ef. Bajgora, Dëshmi Rrënoqethëse të një gjenocidi, Barbaria serbe ndaj Monumenteve Islame në Kosovë (Shkurt '98 – Qershor '99) – Serbian Barbarities Against Islamic Monuments in Kosova (February '98 – June '99), Prishtinë, 2000, f. 8.

Gjatë Luftës Çlirimtare të Kosovës edhe Muzeu i Lidhjes (Ders-haneja – rezidenca qeveritare e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit) përjetoi fatin e hidhur të Kosovës së martirizuar. Me fillimin e bombardimeve të NATO-së, forcat e ndryshme serbe u përqendruan rreth e përqark “KOMPLEKSIT”.

Ditën e nesërme të bombardimeve, përkatësisht, të enjten më 25.3.1999 në mesditë, disa serb e kanë matur me përpikëri çdo kënd të objekteve të “KOMPLEKSIT” dhe largësinë e këtyre objekteve nga njëri-tjetri.

Ditën e tretë në mbrëmje rreth orës 23³⁰, disa serbë i hodhën 3 bomba dore në “recepçionin” e Muzeut të Lidhjes duke dëmtuar muret e katit përdhes dhe duke thyer xhamat e recepçionit.

Agresiviteti shkatërrues serb arriti kulmin më 27 mars 1999 në ora 22⁵⁰, të cilët me urdhër të kryetarit serb të atëhershëm të Kuvendit Komunal të Prizrenit, e dogjën dhe e rrafshuan për tokë Muzeun e LSHP-së me të gjitha eksponatet (Foto 3.). Kjo gjë dëshmon se fjala është për urbicid dhe etnocid.



Foto 3. Muzeu i djegur, fotografuar më 28 mars 1999

Të nesërmen në mëngjes serbët sollën copa të granatës së aeroplanëve të NATO-së (Foto 4.) dhe i shpërndanë në objektin e Muzeut të LSHP-së dhe sipërfaqen e oborrit të Kompleksit të Lidhjes. Po këtë ditë serbët dhanë lajme të rreme. TV Prizreni lajmëronte qëllimisht se bomba e NATO-së e ka goditur “Muzeun e Lidhjes,, në vend se ta godiste godinën e Kuvendit Komunal.



Foto 4. Bomba e Nato-së e improvizuar nga serbët

Më 30 mars 1999, me urdhër të një inspektori të ndërtimtarisë dhe Urbanizmit, shtatoret e Ymer Prizrenit dhe të Abdyl Frashërit i largojnë nga Kompleksi (me ç'rast pësojnë plasaritje), kurse bazamentin e shkatërrojnë së bashku me simbolet e Shaip Spahiut, Sylejman Vokshit dhe të Mic Sokolit. Gërmadhat e muzeut me ekskavator i ngarkojnë nëpër kamionë, ndërsa në vendin e Muzeut hedhin një sasi të dheut dhe mbjellin fidanë.²⁵

Kultura shqiptare, ashtu si kultura e çdo populli tjetër, është pjesë e kulturës dhe e trashëgimisë botërore dhe gjithnjëzore. Prandaj, rrënimi i saj nuk është humbje vetëm për popullin shqiptar, pronë e të cilit është, por është një humbje e përgjithshme, për mbarë njerëzimin.

Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, monument me vlerë të veçantë i trashëgimisë etnokulturore dhe historike shqiptare, ishte dhe është monument i kulturës i mbrojtur me ligj. Dhe si njësitë muzeal i Entit MPK-Prizren, ishte në funksion të ruajtjes dhe të prezantimit të materialit muzeologjik nga periudha e lavdishme historike e LSHP-së. Për këto arsye ka qenë në shënjestër të pushtuesit dhe shkatërrimi i tij ka qenë i qëllimtë, i koordinuar dhe i planifikuar shumë mirë dhe një akt tërësisht i paramenduar nga qarqet e caktuara të institucioneve përkatëse serbe.

Muzeu i Lidhjes, futet në kategorizimin e objekteve tërësisht të shkatërruara; gërmadhat e tij janë pastruar me ekskavatorë, në mënyrë që të pamundësohej rindërtimi i muzeut, i djegur në lokacionin që fare nuk ishte përfshirë në veprimet luftarake (jashtë zjarrit të luftës).

²⁵ Parim Kosova, Fakte dhe Prova se si u dogj Muzeu i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, *Illyria*, March 13 -15, Nyw York, 2001, Volume 11, No. 1019, f. 19.

Si pasojë e kësaj djegie u dogjën edhe të gjitha 185 eksponatet, të gjitha ato vlera të thesarit të begatë që ndodheshin të ekspozuara në muze. Shumica e eksponateve janë të papërsëritshme ngase kanë qenë origjinale. Vlera e muzeut dhe e thesarit të saj është e pallogaritshme.

Tribunalit të Hagës për Krime të Luftës në ish Jugosllavi (RSFJ), është dorëzuar aktakuza ndaj njëmbëdhjetë aktorëve të këtij Kulturocidi, me prova dhe fakte, si dhe një video kasetë e incizuar, në të cilën shihen qartë serbët duke rrafshuar me ekskavator gërmadhat e Muzeut të djegur.²⁶

Tashti dihet se forcat serbo-jugosllave në Kosovë jo vetëm që nuk kanë vepruar në pajtim me detyrimet nga aktet ndërkombëtare, por as në pajtim me detyrimet nga Deklarata e vetë qeverisë jugosllave.²⁷

Me të drejtë Myftiu i Kosovës, Dr. Rexhep Boja thekson “ Në Kosovë (si kudo), patjetër duhet të dallohen saktësisht viktimat nga xhelatët, kriminelët, barbarët dhe rrënuesit. Nuk bën që krimet që kanë bërë serbët ndaj shqiptarëve dhe kulturës së tyre të mbeten në heshtje...”.²⁸

Mirëpo edhe sot e kësaj dite, nuk është ndëshkuar nga ndonjë organizëm ndërkombëtar ish Jugosllavia dhe aktorët e saj që kryen këto vepra barbare. Shpresojmë se Tribunali i Gjykatës së Hagës ndaj këtyre aktorëve do të ndërmarrë masa ndëshkuese.

Rindërtimi dhe rihapja e muzeut

Pas çlirimit të Kosovës u krijuan mundësitë për angazhimin e të gjitha institucioneve dhe popullatës shqiptare të Kosovës për hartim dhe implementimin e plotë të projekteve për rindërtimin e vendbanimeve e së bashku me to edhe të monumenteve të djegura dhe

²⁶ Parim Kosova, Aktakuza e dorëzuar: International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Pristina Field Office, Date: 25 July 2002.

²⁷ Zejnullah Gruda, Mbrojtja e Monumenteve Kulturo-Historike me akte Ndërkombëtare, në *Barbaria serbe ndaj Monumenteve Islame në Kosovë* (Shkurt '98 – Qershor '99) – *Serbian Barbarities Against Islamic Monuments in Kosova* (February '98 – June '99), Prishtinë, 2000, f. 305.

²⁸ Dr. Rexhep Boja, *Gjenocidi, Kulturocidi dhe Urbicidi serb në Kosovë, në Barbaria serbe ndaj Monumenteve Islame në Kosovë* (Shkurt '98 – Qershor '99) – *Serbian Barbarities Against Islamic Monuments in Kosova* (February '98 – June '99), Prishtinë, 2000, f. 5.

të dëmtuara gjatë luftës. Para Entit për Mbrojtjen e Përmendoreve Kulturore të Komunës së Prizrenit dhe Ministrisë së Kulturës pranë Qeverisë të Përkohshme të Kosovës që një obligim i madh dhe nderim për hartimin e Projektit për rindërtimin, gjegjësisht riaftësimin e Muzeut të LSHP-së. Kësisoj, filloi një qasje e mirëfilltë, profesionale gjatë ndërtimit të margaritarit të trashëgimisë sonë kulturore dhe historike.

Pikërisht për nder të 28 nëntorit 1999, populli e ringriti Dershanën – Simbolin e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ringritja u përrua me rastin e shënimit të 122 vjetorit të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit (*Foto 5.*), më 10.06.2000. Aty u vendos një pjesë e eksponateve të riprodhuara dhe një pjesë origjinale që kanë të bëjnë me LSHP-në.²⁹

Po këtë ditë u përrua edhe biblioteka e Lidhjes, me një fond modest të librave. Kjo Bibliotekë gjatë luftës ka qenë dëmtuar dhe vjedhur.



Foto 5. Muzeu i LSHP-së i ringritur

Edhe gjatë hartimit të projektit për rindërtimin e Muzeut të LSHP-së (1999) ishte paraparë që të themelohet Këshilli multidisiplinor Gjithëkombëtar për rishqyrtimin e projektit të detajuar të fazës së tretë për Kompleksin e LSHP-së, dhe për nderë të 125 vjetorit të LSHP-së të kryhen punimet në rirregullimin e oborrit të Kompleksit, ide aso kohe e përkrahur edhe nga Ministria e Kulturës.³⁰

²⁹ Parim Kosova, Monumentet dhe Eksponatet Muzeale në kujtesën për Ymer Prizrenin, në dritë e re për kryetarin e parë të Shqipërisë Etnike, Prishtinë, 2002, f. 185.

³⁰ Qeveria e Përkohshme e Kosovës-Ministria e Kulturës: Vendimi Nr. Prot. 95/99, Prishtinë më 17.11.1999; Anton Ndreca, Formohet Këshilli kombëtar për

Në vitin 2002 në plan-programin e punës të Institutit për Mbrojtjen e Monumenteve Kulturore në Prizren u arrit të futet hartimi i projektit të platesë për rirregullimin e oborrit, Projekt i përkrahur edhe nga Instituti i Monumenteve të Kosovës nga Ministria për Kulturë, Rini, Sport dhe Çështje Jorezidente e Kosovës.

Punimet e kryera në rindërtimin e platesë së Kompleksit si mbas Projektit u përruan me rastin e kremtimit të 125 - vjetorit të LSHP-së (Foto 6.). Kompleksi Monumental i Lidhjes Shqiptare të Prizrenit mori një pamje të merituar. Njëherit u bënë edhe punime në Galerinë e Arteve dhe në sektorin e Etnologjisë. Këto investime u financuan nga MKRSCJRK dhe K.K. Prizrenit. Kompleksi Monumental sot ka një sipërfaqe prej 1964 m² dhe gjendet në ngastrat kadastrale 1912, 1913.



Foto 6. Kompleksi i LSHP-së 9 qershor 2003

Në një të ardhme të shpejtë, do të krijohet edhe një moment shumë i volitshëm për Kompleksin, ngase objektet e Kuvendit Komunal ndodhen në një oborr me Kompleksin e Lidhjes. Komuna do të kalojë në një objekt tjetër, ndërsa objektet ekzistuese do të lihen në shfrytëzim të Kompleksit Monumental të LSHP-së. Prandaj paraqitet nevoja për hartimin e një projekti shtesë për projektin ekzistues të fazës së tretë (gjeneral) për Kompleksin Monumental.

Me rindërtimin dhe rihapjen e Muzeut të LSHP-së, shëndoshjen e dëmeve në Galerinë e Arteve dhe në Bibliotekë si dhe me rirregullimin e oborrit të tij, Kompleksit Monumental iu kthye stabiliteti dhe funksionaliteti.

Prandaj, ky Kompleks shpirtëror e kulturor shqiptar i ka të gjitha mundësitë që të shndërrohet në një vend tërheqës për gjithë njerëzimin.

Parim KOSOVA

THE SERBIAN CULTURECIDE AGAINST THE ALBANIAN LEAGUE OF PRIZREN COMPOUND

SUMMARY

The Albanian League of Prizren is one of the major events of the Albanian history. On the Ninetieth anniversary of the League foundation, main residence was transformed into a museum, while the One-Hundredth anniversary brought monuments of Ymer Prizreni and Abdyl Frashëri into the museum compound.

The compound was in a good position and protected by the state until the year 1989. After the abolition of Kosova's autonomy, on the night between 20th and 21st February 1991, seventeen original artifacts from the History Museum of the Memorial Compound of the Albanian Prizren League were stolen by Serbian secret service.

After the UÇK liberation war began, the Serbian regime started to destroy all belongings of the Albanian national history. The same fate was reserved for the Memorial Compound of the Albanian Prizren League.

On March 26 1999, several Serbs had thrown three hand-grenades into the museum's reception area, while on night of the March 27 the Albanian Prizren League museum was burned with all the artifacts.

On the March 30, monuments of Ymer Prizreni and Abdyl Frasheri were removed from the compound and their foundations and the whole museum were leveled to ground and later trees were planted on. The objective of this kind of cultural destruction by the Serbian regime was to wipe out and annihilate any proof of the Albanian past.

